

Kur'an'daki "Kalbinde Hastalık Olanlar" İfadesinin Muhatapları

Yrd. Doç. Dr. Sami KİLİNÇLİ*

Atf / ©- Kiliñli, S. (2014). Kur'an'daki "Kalbinde Hastalık Olanlar" İfadesinin Muhatapları, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14 (2), 63-87.

Öz- Kur'an-ı Kerim'de anlatılan konuların zamanı, mekânı ve muhatapları genel olarak açık bir şekilde belirtilmemektedir. Muhataplardan mü'minler, muttakiler, muhsinler, kitap ehli, kâfirler, müşrikler, fasıklar, mücrimler ve zalimler gibi isimlendirmelerle bahsedilmektedir. Bu hitapların muhatapları doğru bir şekilde tespit edilmediğinde birçok ayet yapılan genellemelerden dolayı eksik veya yanlış anlaşılmaktadır. İman edip etmeme konusunda gelgit yaşayanlar, iman ettiğini iddia ettiği halde hicretî göze alamayanlar, ahlakî açıdan sorunlu mü'minler, Allah ve Rasulünün hakemliğini kabul etmek istemeyenler ve münafıklar gibi farklı anlamlarda kullanılan ve fakat genelde münafıklar olarak anlaşılan kalbinde hastalık bulunanlar anlamındaki "fî kulûbîhim meradun" ifadesi de bu tür kullanımlardandır. Bu makalede ilgili ifadenin muhataplarının kimler oldukları tefsir literatürü temelinde açıklanmaktadır.

Anahtar sözcükler- Maraz, nifak, münafık, sahabe, şüphe

Giriş

Allah Teâlâ insanların küfürden, şirkten ve her türlü günahahtan arınmaları, ikiyüzlülük ve riyadan uzak, hâlisâne bir şekilde kendisine kulluk etmeleri için tarih boyunca peygamberler aracılığıyla mesajlarını göndermiştir. İnananların bir kısmı kendilerinden istenildiği şekilde kulluk ederken, iman iddiasında bulunanlar içinde imanla inkâr arasında gelgit yaşayanlar, gerekli ahlakî hassasiyetlere sahip olmayanlar ve ikiyüzlülüğü hayat tarzı olarak benimseyenler de olmuştur. Bu kişiler için münafık nitelendirilmesinde bulunmakla

---

Makalenin geliş tarihi: 22.05.2014; Yayına kabul tarihi: 25.12.2014

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, e-posta: skilincli@cu.edu.tr

birlikte, bazı ayetlerde “kalplerinde hastalık bulunanlar” anlamında *fi kulûbihim meradun*¹ ifadesi de kullanılmaktadır. Bu ayetlerin dokuzunda² sadece “kalplerinde hastalık bulunanlar” şeklinde bir sınıf insan anlatılmaktayken, üçünde³ “münafıklar ve kalbinde hastalık bulunanlar” şeklinde iki farklı sınıftan bahsedilmektedir. Ancak bu ifadeler özellikle günümüzde genel olarak münafıklar şeklinde anlaşılmaktadır.

Kalbinde hastalık bulunanlar şeklinde vasfedilenlerin kimlikleri, Müslüman, kâfir veya münafıklardan olup olmadıkları ayetlerde açık bir şekilde beyan edilmemektedir. Bu durum nüzul ortamında bulunan, olayları ve şahısları bilen vahyin direkt muhataplar için sorun oluşturmadığı için hitaplar, isimlendirmeler murâd-ı ilâhiye uygun olarak anlaşılmış ve ayetlerden gerekli mesajlar alınmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde Kur’an’la insanlar arasına tarih perdeleri girdiği, bilgi kaybı olduğu için ilgili ayetlerden kimlerin kastedildiğinin doğru tespit edil(e)memesi bir anlama sorununa dönüşmüştür. Bunun doğal sonucu olarak ayetlere aslında içermedikleri anlamlar yüklendiği için nüzul dönemindeki toplumsal yapı, dînî ve siyasî gruplar, taraflar eksik ve yanlış anlaşılmıştır.

Bu makalede ele alacağımız ayetlerdeki “fi kulûbihim meradun” ifadesinin “dinin bir kapısından girip diğerinden çıkan çifte şahsiyetli kimse” olarak tanımlanan münafıkları⁴ anlattığına dair günümüzde Müslümanlar arasında genel bir kanaat bulunmaktadır. Bu algı münafıkların tek tip oldukları, tüm kötülük ve eksikliklerin onlardan kaynaklandığı, sahabeyle aynı ortamda yaşamalarına rağmen neredeyse onlardan ayrı bir toplum oluşturdukları, ashabın onları çok iyi tanıdığı, ashabı oluşturan Müslümanların bir bütün olarak davranış ve ahlak açısından onlardan ileri seviyede oldukları kabulünden kaynaklanmaktadır.

Hâlbuki münafık olarak nitelendirilen bu insanlar kendilerini Müslüman olarak tanımlamakta, onların akrabaları, arkadaşları, komşuları ve müttefikleri olarak mescidde, çarşıda, mahallede kısacası hayatın her alanında Müslümanlarla birlikte yaşamaktaydılar. Genel olarak münafık olarak nitelendirilen insanların hepsinin İslam’la, Hz. Peygamberle ve mü’minlerle ilişkileri de aynı şekilde değildi.

¹ Bkz. Bakara, 2/10; Mâide, 5/52; Enfal, 8/49; Tevbe, 9/125; Hacc, 22/53; Nur, 24/50; Ahzab, 33/12, 32, 60; Muhammed, 47/20; 29; Müddessir, 74/31.

² Bkz. Bakara, 2/10; Mâide, 5/52; Tevbe, 9/125; Hacc, 22/53; Nur, 24/50; Ahzab, 33/32; Muhammed, 47/20; 29; Müddessir, 74/31.

³ Bkz. Enfal, 8/49; Ahzab, 33/12, 60.

⁴ İsfahânî, er-Râğîb, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Halil Aytânî, IV. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Ma'rifet, 2005, s. 505. Münafıklar hakkında geniş bilgi için bkz. Alper, Hülya, “Nifak ya da İman- da Çatışma (Kur’an-ı Kerîm Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)”, *M.Ü. İ. F. D.*, S. 22 (2002/1), s. 5-24; Demircan, Adnan, “Hz. Peygamberin Münafıklarla İlişkileri”, *İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995., s. 141-154.

Bundan dolayı biz bu makalede ilgili ayetlerin bu şekilde anlaşılmasının ne oranda doğru olduğunu, vahyin direkt muhatapları tarafından bu ayetlerin nasıl anlaşıldığını ve kimler hakkında kullanıldığını tespit etmeye çalışacağız.

Ele alacağımız ayetlerde geçen "maraz" kelimesi dengeli durumun bozulması "hastalık" anlamına gelmekte ve özellikle de insanlar için kullanılmaktadır. Hastalık iki şekilde olmaktadır. Birincisi; vücudun hastalanması anlamında "Her kim Ramazan ayında hasta olursa";⁵ gibi ayetlerde bu anlamda kullanılmaktadır. İkincisi ise; cahillik, korkaklık, cimrilik, nifak, zulüm gibi kötü ahlakî özellikler ise kişilik, şahsiyet bozukluğu anlamında hastalık olarak nitelendirilmektedir. "Onların kalplerinde nifak hastalığı var. Allah onların hastalığını onulmaz etsin"⁶ gibi ayetlerde bu anlamda kullanılmaktadır. Hastalık nasıl vücudu sağlıklı çalışmaktan alıkoymaktaysa, bu kötülükler de kişinin faziletleri idrak etmesine, ahiret hayatını kazanmasına engel oldukları için hastalık olarak nitelendirilmektedir.⁷ Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi münafıklığın tüm tonları ve imanın gerektirdiği gibi İslam'ı yaşamamak da sonuçta bir tür şahsiyet bozukluğunu anlatmaktadır.

Mekki Surelerde Kalbinde Hastalık Olanlar

Mekke'de bulunan bazı Yahudiler Müslümanlara cehennemden bekçilerinin sayısını sorduklarında onlar cevabı bilmedikleri için konuyu Hz. Peygamber'e iletmışlerdi. Hz. Peygamber cehennemden bekçilerinin sayısının on dokuz olduğunu söylediğinde⁸ Yahudiler bu rakamın kendi kaynaklarındaki bilgiyle örtüştüğünü görmüşlerdi. Başta Ebu Cehil ve Ebu'l-Eşvedeyn olmak üzere müşrikler "Biz o bekçileri yeneriz ve cehennemden çıkarız" diyerek konuyu alay konusu edinmişlerdi.⁹ Yaşanan olaylar ayette "Biz cehennemde bekçi olarak sırf melekleri görevlendirdik ve onların sayısını, ["Biz çok kalabalığız; on dokuz meleğin hakkından geliriz." diye alay eden] o kâfirler/müşrikler için sınaama vesilesi kıldık ki bu sayede, geçmişte vahye mazhar kılınanların [Yahudilerin] bilgileri sağlamlasın, müminlerin de imanları artar. Böylece Yahudiler ile müminler/Müslümanlar şüpheye düşmezler.

⁵ Bakara, 2/184. Bkz. Nur, 24/61 ve Fetih, 48/17.

⁶ Bakara, 2/10. Bkz. Nur, 24/50; Tevbe, 9/125.

⁷ İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 469; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman Ali, *Nüzhetu'l-E'yunî'n-Nevâzir fî İlimi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerim Kâzım er-Râdî, II. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1985, IV/492; Halebî, Ahmed b. Yûsuf b. Abdüddâim es-Semin, *Umdetul Huffâz fî Tefsîri Eşrâfi'l-Elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996, IV, 84, 85.

⁸ Müddessir, 74/30.

⁹ Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003; III, 417, 418; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, "Kitâbu't-Tefsir/Müddessir," 3; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil, *Tefsîru Kur'ani'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed ve diğerleri, Müessesetü Kurtuba, trs., XIV, 183-185.

Kalbinde hastalık bulunanlar ile kâfirlikte karar kılanlar ise, “Allah’ın böyle bir misal vermesinin ne anlamı var!” derler. Evet, işte Allah böyle misallerle dilediğini/müstahak gördüğünü dalâlette bırakır; dilediğini/layık gördüğünü hidayete ulaştırır.”¹⁰ şeklinde açıklanmaktadır. Ayetten de anlaşıldığı üzere bu bilgiyi Ehl-i kitap ve mü’minler kabul ederken müşrikler ve kalbinde hastalık bulunanlar inkâr etmişler ve böylece karşı safta yer almışlardır.

Ayetteki kalbinde hastalık bulunanlar ifadesini Medine’deki münafıkları¹¹ anlatıyor şeklinde yorumlayanlar bulunmaktadır. Ancak bu apaçık bir zorlamadır. Çünkü bu ayetler Mekki’dir ve Mekke’de meydana gelen tutum ve tabloları anlatmaktadır. Mekki olan Kur’an ayetleri, Mekke’de bulunan iki grubun tavırlarını anlatmıştır. Bunlardan birisi Peygamber’in davasını bütün şiddetiyle inkâr eden inat, kibir, engelleme ve eziyet tavırları sergileyen grup; diğeri ise nefislerinin derinliklerinde Peygamber’in bildirdiklerini, bunların doğruluğunu ve Peygamber’in yüce ahlakını ve üstün aklını kabul eden; kendilerini sadece zayıf mazeretlerle ikna eden, tereddüt ve şüphe içerisinde olan, insanlardan, onların şerlerinden korkan gruptur. “Müşrikler kendilerine bir mucize gösterildiği takdirde ona mutlaka inancakları hususunda çok büyük yeminler ettiler. [Ey Peygamber!] De ki onlara: “Mucize göndermek Allah’ın elindedir.” O kâfirler, istedikleri türden mucize gelse bile yine inanmazlar; bunu fark etmiyor musunuz?!¹² Ve “[Hâris b. Âmir gibi bazı] müşrikler, “[Ey Muhammed! Gösterdiğin yolun doğru olduğunu biliyoruz]. Ancak biz seninle birlikte doğru yolu tutarsak yerimizden yurdumuzdan oluruz.” diyorlar. Peki, biz onlara her türlü ürünün katımızdan bir rızık olarak ayaklarına kadar getirildiği güvenli ve kutsal/dokunulmaz bir şehirde [Mekke’de] yaşama imkânı vermedik mi?! Lakin Mekke halkının müşrik çoğunluğu herkesin rızıkını bizim verdiğimizini bilmiyor”¹³ ayetlerde de bu konu anlatılmaktadır. Bu gruptan birincisi “kâfir”, ikincisi ise “hasta kalpli” olarak nitelendirilmişlerdir.¹⁴

Kalbinde hastalık bulunanlar, Kur’an ve Hz. Peygamber hakkında kötü niyet besleyen, iman etmekle şirkte devam etme konusunda tereddüt yaşayan Ahnes b. Şerik ve

¹⁰ Müddessir, 74/31.

¹¹ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, trs., 2006, XXIII, 440; Taberî nifak olayının Mekki veya Medenîliği hakkında görüş belirtmemektedir. Kurtûbî’ye göre Mekke’de münafık yoktu. Bundan dolayı bu ayet Medine’de ortaya çıkacak münafıkları anlatmaktadır. Kurtubî, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmî’l-Kur’an*, thk., Abdullah b. Abdü’l-Hasen et-Türkî, I. Baskı, Beyrut, Müessesetü’r-Risale, XXI, 383-388; Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki’l-Tenzil*, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, 2008, IV, 653, 654.

¹² En’am, 6/109.

¹³ Kasas, 28/57.

¹⁴ Derveze, İzzet, *et-Tefsîru’l-Hadis*, çev. Komisyon, I. Baskı, İstanbul, Ekin Yayınları, 1998, I, 101; İbn Âşur, Muhammed b. Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus, Dâru’t-Tunûsiyye, 1984, XXIX, 316, 317. Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’an*, çev. Kayanî, Muhammed Han ve diğeri, II. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991, VI, 520.

Velid b. Muğira gibidirler. Bu ayette anlatılan konu bu gibiler için imtihan vesilesi olmuş, bunun sonucunda ya dalalete düşmüşler ya da hidayete ermişlerdir.¹⁵

Zemaşşerî (v. 538/1144) ise yukarıda naklettiğimiz münafıklar yorumunu yaptıktan sonra, ayetteki maraz ifadesinin şüphe olarak da anlaşılabileceğini; Mekke halkının genelinin iman konusunda şüphe içinde bulduklarını, bazılarının ise kesin bir yalanlama, inkâr içinde olduklarını kaydetmektedir.¹⁶

Mekke'de mü'minlere karşı henüz baskı ve işkencenin başlamadığı dönemde müşriklerin en nüfuzlusu olan Velid b. Muğira Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'an'dan etkilenerek iman etmeyi düşünmüş ancak diğer muhalifler "Eğer o şirki terk ederse tüm Kureyş dinlerinden ayrılır" demeleri üzerine Ebu Cehil amcasını yanlış yönlendirerek onun iman etmesini engellemiştir. Bu olaydan sonra Velid b. Muğira'nın İslam davetine karşı olan muhalif tavrı giderek sertleşmiştir.¹⁷ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in İslam'ı kendisine tebliğ etmesi üzerine iman eden Ukbe b. Ebî Rebi'a'yı Ubey b. Halef "Sen de mi Sâbi' oldun?" şeklinde eleştirmiş, bunun sonucunda Ukbe tekrar şirke dönmüştür.¹⁸ Bu iki olay müşrik muhalefetin liderlerinin en azından bir kısmının iman konusunda kafalarının karışık olduğunu, buldukları sosyal ve siyasal konularını tehlikeye atmamak, toplumdan dışlanmamak için inkâr ettiklerini göstermektedir. Bu tip insanlar için gaybî bir konu olan Cehenem beğçilerinin sayısı tam bir iman testine dönüşmüştür.

Mekke'de toplumsal yapının kabileciliğe dayalı olduğunu, liderlerin İslam davetine olan tutum ve davranışlarının kabile mensuplarının iman ve inkârlarında çok etkili olduğunu, liderlerin İslam'la insanlar arasında set oluşturduklarını düşündüğümüzde kararsız durumda kalanların azımsanamayacak sayıda olduğunu anlayabiliriz.

Ayetlerde kararsız durumda olup, kendi iradeleriyle iman ve inkâr konusunda tavır geliştiremeyip liderlerine körü körüne itaat eden, iman ederek Allah yolunda sıkıntıyı göze alamayanların ahirette liderleriyle birlikte hesaba çekilecekleri, onlarla hesap meyda-

¹⁵ İbn Âşur, *et-Tahrîr*, XXIX, 314- 317.

¹⁶ Zemaşşerî, *Keşşâf*, IV, 653, 654.

¹⁷ Mukâtil, *Tefsîr*, III, 414, 415. Mukâtil şu sert ayetlerin de yaşanan bu olay üzerine Velid b. Muğira hakkında nazil olduğunu nakletmektedir. [Ey Peygamber!] Yarattığımda tek başına [malsız-mülsüz, evlatsız] olan o kişiyi sen bana bırak. Ben ona hesapsız mal-mülk verdim. Çevresinde dönüp duran, her an maiyetinde hazır olan evlatlar lütfettim. Her türlü imkânı önüne serdim. Ama onun gözü hiç doymuyor; hep daha fazla vermeme istiyor. Ama öyle yağma yok! Mademki o ayetlerimizi inkârda diretmektedir. Ben de onu dayanılmaz acılara, katlanılmaz azaplara çaptıracağım. O Kur'an hakkında aklı sıra düşündü-taşındı, ölçtü-biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü-biçti?! Hay kahrolası, nasıl da ölçtü-biçti?! Sonra yine durdu, düşündü. Derken, suratını astı, kaşlarını çattı. Nihayet, imana gelmeyi kibri-ne yediremedi ve hakka sırt çevirdi. "Bu [Kur'an] geçmişten miras kalan sihirlilikli bir kelimadan ibarettir" dedi ve ekledi: "Sonuçta bu, beşer/insan sözünden başka bir şey değildir." [O "beşer" desin bakalım.] ben onu sekera atacağım. (Müddessir, 74/11-26.)

¹⁸ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XVII, 441.

nında ve cehennemde tartışacakları, siz bizi kandırdınız diyecekleri ama cezadan kurtulamayacakları anlatılmaktadır.¹⁹

Taberî'nin (v. 310/922) naklettiğine göre Hz. Peygamber müşriklerin uyguladıkları baskılardan dolayı darlandığı için Allah Teâlâ'nın onların ilahlarını kötülemez, nefretlerini arttırmayacak ayet indirmesini temenni etmekteydi. Kendisi Kur'an okurken şeytan Hz. Peygamber'in okuyuşuna "Bu putlar şefaati umulan yüce turalardır" sözleriyle müdahale etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ bunları nesh etti ve Necm 19-23. ayetleriyle vahyi tahkim etti. Şeytanın ilka ettiklerinden dolayı müşrikler "Allah putlarınızı hayırla yâd etti" deyip sevinince Hacc, 22/52-54.²⁰ ayetler nazil oldu. Bu ayetlerde Hz. Peygamberin yaşadığı durumun diğer peygamberlerin de başına geldiği, bu olayın imanları kökleşmiş mü'minler için sorun oluşturmadığı; ancak kalbinde hastalık bulunanlar ve kalpleri katılaştıran müşrikler için sınaama sebebi olduğu anlatılmaktadır.

Ayetteki kalbi katılaştıranlar ifadesi hiçbir şekilde imana meyiletmeyen müşrikleri; kalbinde hastalık bulunanlar ibaresi ise Hz. Peygamber ve onun tebliğ ettiklerinin hak olduğu konusunda şüphe içinde bulunanlar, kalplerinde nifak hastalığı bulunan,²¹ imanı kabulde mütereddid olanlar²² ve günahkârlar²³ olarak anlaşılmalıdır. Ayrıca ayetteki maraz kelimesinin nifak²⁴ anlamlarına geldiği de belirtilmiştir.

Bu yorumlardaki nifak ve şüphe Medine dönemindeki bilinçli nifaktan ziyade hakikatin İslam olduğu anlaşıldığı halde farklı nedenlerden dolayı iman edip etmeme konusunda gelgitler yaşanması, şüphe içinde bocalanılması halidir. Bu durumda Mekke'de kalbi katılaştıran müşrikler, imanları kökleşmiş olan mü'minler ve farklı sebeplerden dolayı iman edip etmeme konusundaki kararını, duruşunu netleştiremeyenler olmak üzere üç grup insan bulunmaktaydı. Bu ayetlerle kafası karışık olanlara "kararınızı verin, bulunduğunuz hal doğru değil, tavrınız müşriklerin tavrına benziyor" mesajı verilmiştir.

¹⁹ Bkz. İbrahim, 14/21, 22; Sebe, 34/31-33; Sa'd, 38/59-62; Mü'min, 40/47, 48.

²⁰ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XVI, 603-611; Mukâtil, *Tefsîr*, III, 291, II, 387. İbnü'l-Cevzî yaşadığı rivayet edilen olayı aktardıktan sonra "muakkik âlimlerin Hz. Peygamberin böyle bir olay yaşamaktan masum olduğunu, olayın olsa olsa insanların şeytanlarının o cümleleri söyledikleri" şeklinde olabileceği görüşünü savunduklarını nakletmektedir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, III, 243-246.

²¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XVI, 611-613; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 166, 167.

²² Mukâtil, *Tefsîr*, II, 387; İbn Âşur, *et-Tahrîr*, XVII, 302.

²³ Mevdûdî, *Tefhîm*, III, 377.

²⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman Ali, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmî't-Tefsîr*, Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, 1948, III, 246. Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, XIV, 433.

Mekke'den Medine'ye Hicret Etmeyen Mü'minler

Mü'minler Bedir'de sayı ve teçhizat açısından kendilerinden güçlü olan müşriklerle karşı karşıya geldiklerinde "Münafıklar ve kalbinde hastalık bulunanlar, inançları [Muhammed'in vaat ettikleri] bu adamları fena aldatmış; oysa yenilecekleri besbelli."²⁵ demişlerdi.

Bu ayetteki kalbinde hastalık olanların şüphe içindeki Medineli münafıklar ve Ebu Cehil gibi müşrikler olduklarına dair yorumlar yapılmakla birlikte genel olarak bunların Mekkelilerden iman ettiğini söyleyen ancak İslam'ın kalplerinde henüz tam olarak yerleşmediği bir grup olduğu nakledilmektedir. Rivayetlere göre bunlar Kureyş'ten Ebû Kays b. Velid b. Muğira, Ebû Kays b. Fâkih b. Muğira, Hâris b. Zem'a b. Esved b. Muttalib, Ali b. Ümeyye b. Halef ve Âsî b. Münebbih b. Haccac'dır. Bu kişiler Bedir savaşına müşrik ordusuyla birlikte katılmışlardı. Müslümanların sayıca az olduklarını gördükleri zaman, "Mü'minler hâlâ sayıca azlar ve düşmanları kalabalık, onları yenmeleri mümkün değil" demişlerdi.²⁶ Kaynaklarda isimleri zikredilen bu kişilerin iman edip etmeme konusunda şüphe içinde buldukları da nakledilmektedir.

Bunların iman konusunda şüphede buldukları şeklindeki yorum isabetli değildir. Çünkü iman eden, fakat Medine'ye hicret etme imkânına sahip oldukları hâlde sosyal konumlarını, akrabalarını, mallarını-mülklerini terk etmeyi göze alamadıkları için Mekke'de kalan kişilerle ilgili olarak, "Kendilerine kötülük eden kimselere gelince, melekler onların canlarını alırken, "Söyleyin bakalım, siz inancınız, imanınız uğrunda ne yaptınız?!" diye soracaklar. Onlar, "Ne yapabildik ki?! Biz Mekke'de baskı altında yaşayan, çaresiz bırakılan, itilip kakılan kimselerdik." diye cevap verecekler. Bunun üzerine melekler, "Demek öyle! Peki, Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi?! Hicret etseydiniz ya?!" diyecekler. İşte onların ahirette varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir yerdir cehennem!²⁷ buyrulmaktadır.

Bu ayette günahkârlar olarak bahsedilenler kendilerine hicret farz olduğu halde hicret etmedikleri için Allah'ın kendilerine gazaplandığı kişilerdir. Melekler onlara, "Din konusunda durumunuz, duruşunuz nasıldı diye sorduklarında" onlar, "Müşrikler sayıca fazla ve güçlüydüler, bizleri imandan, peygambere tabi olmaktan alıkoydular, memleketimizde ezilenlerdendik" dediler. Melekler onlara, "Sizi bu şeklide alıkoyan müşriklerin bulunduğu yerden hicret edip, onlara karşı sizi koruyacak insanların olduğu yere gitseydiniz

²⁵ Enfal, 8/49.

²⁶ Mukâtil, *Tefsir*, II, 21, 22; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XI, 226-228; Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdî Bâslüm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, V, 236, 237; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmî't-Tefsir*, II, 217; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X, 44; İbn Kesir, *Tefsîru Kur'ani'l-Azîm*, VII, 103-104; İbn Aşur, *et-Tahrîr*, X, 39.

²⁷ Nisa, 4/97.

orada tevhide inanır, gereğince kulluk eder ve peygambere tabi olurduz” şeklinde cevap verdiler.²⁸ Bu kişiler ayette²⁹ kendilerinden kalbi hastalıklı olarak bahsedilen ve Bedir’de Müslümanlar tarafından öldürülen kişilerdir. Bunlar Mekke’de baskı altında olduklarını, imanlarını açığa vuramadıklarını söylediklerinde, “Hicret etmeniz gereken arz/Medine yeteri kadar geniş değil miydi” şeklinde cevap verilmiştir.³⁰

Bu ayetlere göre o dönemde gücü yettiği halde hicret edip etmemek imanın, ve mü’minlerle aynı safta olup olmamanın göstergesi sayılmaktaydı. Ayette bu kişilerin zalimler olarak nitelendirilmeleri, hicret etmemeleri, küfre dönmeleri, imandan sonra şüpheye düşmeleri ve müşriklere yardım etmeleri şeklinde yorumlanmıştır.³¹

Kaynaklarda isimleri nakledilen bu kişiler İslam davetinin önde gelen muhaliflerinin çocuklarıdır.³² Bunlar sahip oldukları sosyal konumu, ekonomik ve siyasal gücü tehlikeye atmak istemedikleri, kabile ve aile baskısını göğüslemeyi göze alamadıkları, duruşlarını netleştirip mü’minlerin safında yer almadıkları için canlarını melekler azap ederek almıştır.

Medenî Surelerde Kalbi Hastalıklı Olanlar

Münafıkların durumları, Hz. Peygamber, mü’minler, müşrikler ve Ehl-i kitapla olan ilişkileri Medenî surelerde geniş bir şekilde ele alınmaktadır.³³

Bakara suresi 8-20. ayetler arasında münafıklıkların tavırları anlatılmaktadır. Bu kişilerle ilgili olarak 10. ayette “Onların kalplerinde hastalık var. Allah bu hastalıklarını onulmaz etsin! Gerçekte inanmadıkları hâlde “İnandık” deyip ikiyüzlülük etmelerinden dolayı onları çok acıklı/elemlı bir azap beklemektedir.”³⁴ buyrulmaktadır. Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767) bu ayetin de içinde bulunduğu 13 ayetin Medine’deki Yahudilerden münafıklık yapanları anlattığını açıklamakla birlikte bu ayetlerin tefsirinde Hazrec kabilesinin

²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 379, 380; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 587; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I, 456.

²⁹ “Yine o zaman, münafıklıkta karar kılanlar ile iman edip etmemekte mütereddit olanlar, [Bedir’de sayıca kalabalık müşrik ordusuyla savaşmayı göze alan müminler hakkında], “İnançları [Muhammed’in vaat ettikleri] bu adamları fena aldatmış; oysa yenilecekleri besbelli.” diyorlardı. Ama onlar bilmiyorlardı ki Allah’a güvenip dayanan kimseler galip gelirler. Şüphesiz Allah üstün kudret sahibidir; her hükmü ve fiili mutlak isabetlidir.” Enfal, 8/49.

³⁰ Mukâtil, *Tefsîr*, I, 251, 252.

³¹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I, 456, 457.

³² Mekke döneminde İslam davetinin muhalifleri ve kabileleriyle ilgili olarak bkz. Sami Kiliñçli, *Mekkî Surelerde Mü'min Kimliğinin Oluşumu ve Gayrı Müslimlerle İlişkileri*, Ankara, 2013, s. 164-181.

³³ Münafık kelimesi Mekkî surelerde sadece Ankebut, 29/11. ayette geçmektedir.

³⁴ Bakara, 2/10. Ayetin tefsiriyle ilgili olarak bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, I, 33; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 286-290; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, I, 300-301; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I, 32; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'ani'l-Azîm*, I, 284; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, 43-47. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 279.

reisi olan, nifak hareketini de yönlendiren Abdullah b. Ubey ve ekibin de isimlerini, Müslümanlarla olan ilişkilerini de anlatmaktadır.³⁵ Diğer bazı tefsirlerde de bu ayetler de anlatılan münafıkların içinde Yahudilerin de oldukları nakledilmektedir.³⁶ Bu kaynaklarda kalpte bulunan hastalığın şek, şüphe olduğu açıklanmakla birlikte bu ifadeden kast edilen kişilerin iman konusunda ne yapacaklarını gerçekten bilemeyen kişiler değil, bu tavrı bilerek geliştiren münafıklar oldukları açıklanmaktadır. Bu durumda bunların münafıklığı karakter haline getiren, bu tavrı kasıtlı olarak sürdüren ve başkalarını da etkilemeye çalışan bilinçli münafıklar oldukları anlaşılmaktadır. Ayetlerdeki sert ifadeler de bu anlayışı desteklemektedir.

Tevbe suresi 125. ayette "Kalplerinde hastalık bulunanlara gelince, Allah katından indirilen ayetler onların imansızlıklarına imansızlık katar ve sonunda kâfir olarak ölüp giderler."³⁷ buyrulmaktadır. Bu ayetten kast edilenlerin bilinçli münafıklar olduğu müfessirler tarafından açıklanmıştır.³⁸

Muhammed suresi 47/20 ve 21. ayetlerde iman edenlerin "keşke savaş emreden bir sure/ayet grubu indirilse" diye temenni ettikleri; ancak istedikleri ayetler/sure nazil olunca mü'minlerin arasında olmakla birlikte kalplerinde hastalık bulunanların Hz. Peygamber'e üzerlerine ölüm baygınlığı düşmüş kişiler gibi baktıkları, onların bu tavırlarının kendilerine yakışmadığı, Allah'ın emrine itaat etmelerinin kendileri için hayırlı olacağı anlatılmaktadır.

Bu ayetteki "kalbinde hastalık bulunanlar" ifadesi savaşın emredilmesini isteyen; ancak emredilince ona uymayan ve bu emir nesh edilse diyen Müslümanlar,³⁹ İslam'ın hak olduğu konusunda kalplerinde şüphe olan ve iman zayıflığı bulunan kişiler,⁴⁰ Allah'a şük şüphe içinde kulluk eden, imanlarında sabitkadem olmayanlar⁴¹ ve münafıklar⁴² olarak anlaşılmıştır.

³⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, I, 31-33.

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 150, 163; Mâturîdî, *Te'vilât*, I, 385; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I, 30, 33; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 196. Yahudi kökenli münafıklarla ilgili olarak bkz. Demircan, Adnan, *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar*, Konya, 1996, s. 115, 116.

³⁷ Tevbe, 9/125.

³⁸ Ayetin tefsiriyle ilgili olarak bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, II, 78; Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah, *Meâni'l-Kur'an*, thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002, I, 306; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 90; Mâturîdî, *Te'vilât*, V, 513; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, X, 436; İbn Kesir, *Tefsîru Kur'ani'l-Azîm*, VII, 322; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 217, 218; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, 434, 435; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XI, 64, 65.

³⁹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II, 349.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 210. Taberî bu kişiler hakkında münafık nitelendirmesinde de bulunmaktadır. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 210, 211.

⁴¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 327.

⁴² Mukâtil, *Tefsîr*, III, 238; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, XIX, 270; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VI, 272, 273; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXVI, 107, 108.

Bu surenin 29. ve 30. ayetlerinde “Kalplerinde hastalık bulunanlar, içlerindeki kini, [Peygamber’e ve müminlere duydukları nefreti] Allah’ın açığa çıkarmayacağını mı sandılar?!” “[Ey Peygamber!] Biz isteseydik onları (münafıkları) sana tek tek gösterirdik. Sen de onları simalarından tanırdın. Biz onları göstermesek bile sen onları konuşma tarzlarından zaten tanırısın. [Unutmayın ki] Allah yapıp ettiğiniz şeyleri bilir” buyrulmaktadır. 29. Ayetteki kalbinde hastalık bulunanlar ifadesi müfessirler tarafından ittifakla münafıklar olarak açıklanmıştır.⁴³

Bazı müfessirler 20. ayetteki kalbinde hastalık bulunanlar ifadesini savaş konusunda kararsız, isteksiz olan, imanlarında zayıflık bulunanlar şeklinde açıklarken aynı konunun devamında yer alan 29. ayetteki ilgili ifadeyi münafıklar şeklinde açıklamışlardır.

Bu durum bir çelişki olarak anlaşılabilir. Çünkü konu 20. ayette başlamakta ve 30. ayete kadar devam etmektedir. 22-29. ayetler arasında savaş emrinden hoşlanmayanlar Müslümanların emniyet, huzur ve düzenlerini bozmak, akrabalık ilişkilerini tehlikeye atmakla eleştirilmişler, Allah’ın lanetine uğrayanlar, kulakları sağır, gözleri kör edilenler, akıl tutulmasına uğrayanlar, hidayete sırt çevirenler, şeytan tarafından aldatılanlar, Allah’ın indirdiği Kur’an’dan nefret edenlerle işbirliği yapanlar, Allah’ın gazabını hak edecek davranışta buldukları için amelleri boşa çıkartılanlar, içleri kin dolu ve azap içinde ruhları alınacaklar olarak nitelendirilmişlerdir. Konunun devamında ise Hz. Peygamber’e hitaben “[Ey Peygamber!] Biz isteseydik o münafıkları sana tek tek gösterirdik. Sen de onları simalarından tanırdın. Biz onları göstermesek bile sen onları konuşma tarzlarından zaten tanırısın. [Unutmayın ki] Allah yapıp ettiğiniz şeyleri bilir.”; mü’minlere hitaben ise “[Ey Müminler! Bilin ki] biz sizi düşmanla savaş gibi zor işlerle kesinlikle sınyacak ve böylece içinizden Allah yolunda cihad eden, zorluklara göğüs geren kimseleri ortaya çıkaracağız. Yine bu vesileyle iman ve teslimiyet konusundaki iddialarınızın doğruluk değerini de gözler önüne sermiş olacağız.”⁴⁴ buyrulmaktadır.

Burada tutarsızlık gibi gözükken bir durum olmakla birlikte konuyu, tarihî bağlamı dikkatli bir şekilde değerlendirdiğimizde çelişkiden ziyade konunun ayrıntılı olarak anlatılmamasından kaynaklanan bir durumun var olduğunu görebiliriz. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse müfessirler 20. ayetteki ifadeyi iman konusunda kararsız kalanlar, imanlarında sabitkadem olmayan şekilde açıklarken ayetteki mü’minler ibaresini dikkate almışlar, 29. ayetteki aynı ifadeyi münafıklar olarak yorumlarken de diğer ayetlerdeki sert eleştirileri dikkate almışlardır.

⁴³ Muhammed, 47/29. Ayetin tefsiriyle ilgili olarak bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, III, 240; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 221; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 329; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IV, 127; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, XIX, 282; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VI, 278; İbn Âşur, *et-Tahrîr*, XXVI, 120.

⁴⁴ Muhammed, 47/31.

Olay Medine döneminde olmaktadır ve savaş emrinin gelmesini isteyenler Müslümanlardı. Ancak bu grubun içinde samimi mü'minler olduğu gibi, imanı maske gibi kullanan bilinçli münafıklar ile onların etkisinde kalan kararsızlar, imanları kökleşmemiş olanlar da bulunmaktadır.

Münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlarla ilgili olarak inen ayetler, nifak hareketinin ancak kendi toplumlarında ve aşiretlerinde az veya çok ileri gelen bazı kişiler tarafından yönlendirildiğini, liderliğinin onlar tarafından yapıldığını göstermektedir. Bu nifak hareketine vasıfsız ya da alt tabakadan bir kesim de ileri gelenlerin etkisiyle katılmışlardı.⁴⁵ Münafıkların liderinin Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Ubey olduğunu dikkate aldığımızda münafıkların kimlikleri, toplumsal konumları, toplumu etkileme durumları ve oranları daha iyi anlaşılmaktadır.

Burada ele aldığımız ayetlerde savaş konusunda tutarsız davranışlar içinde bilinçli münafıkların yanı sıra onların etkisinde kalan kişilerin olduğu da anlaşılmaktadır. Bunlar iman ve Hz. Peygamberi destekleme konusunda kendi kararını veremeyen nesne/edilgen konumda olanlardı. Bu kişiler nifak hareketinin liderlerinin etkisinde kaldıkları, onlarla ortak hareket ettikleri için onlarla birlikte çok sert bir şekilde eleştirilmişler ve kendilerine "Savaş ve zorluk zamanları insanların iman iddialarındaki samimiyetlerinin, gerçek kimliklerinin ortaya çıktığı anlardır. Allah'ın emirlerine karşı gösterdiğiniz tavrı, kimlerle ortak hareket ettiğinizi, durduğunuz yeri kontrol edin, münafıklaştığınızın farkı olun" mesajı verilmiştir.

Bu durumda ilk ayetteki ifadenin münafıkları ve onların etkisinde kalanları kapsadığı; ancak münafıklara açıkça değinmeden durumlarını düzeltmeleri için öncelikle kararsızların, samimiyet ve fedakârlık konusunda sorun yaşayanların muhatap alındığı söylenebilir. Bu kişiler gelen savaş emrine itaat etmedikleri, Allah'a sadık kalmadıkları, durumlarını düzeltmedikleri, münafıklarla birlikte hareket etmeye devam ettikleri, Müslümanların moralini bozdukları, güvenliklerini tehlikeye attıkları için ileriki ayetlerde münafıklığı bilinçli olarak sürdürenlerle birlikte çok sert eleştirilmişler, bir anlamda münafık kabul edilmişlerdir. Bundan dolayı 29. ayetteki kalbinde hastalık olanlar, hastalıklarını kendi elleriyle arttırdıkları için müfessirler tarafından münafıklar olarak açıklanmıştır. 30. ayette Hz. Peygamber'e "sen onları konuşma tarzlarından tanırsın" buyrulurken bu tiplerin belirgin kişiler oldukları açıklanmıştır. 31. Ayette de Müslümanlara hitaben "İçinizden cihad edenleri ve sabredeneri ortaya çıkarıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz" buyrulurken davet, tebliğ ve mücadele yolunun çileli bir yol olduğu, bu yolda kazananların, ayakta kalanların ve dökülenlerin olmasını da yolun tabiatından kaynaklandığı, bunlardan olumsuz etkilenmemeleri, moralini bozmamaları gerektiği açıklanmıştır.

⁴⁵ Derveze, İzzet, *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1998, III, 81.

Bu durum [Ey Müminler!] Biz sizi kimi zaman düşman ve ölüm korkusuyla, kimi zaman kıtlık-kuraklık ve açlıkla, kimi zaman da mallarınızda, canlarınızda ve ürünlerinizde bir kısım kayıplarla mutlaka sınavacağız. [Ey Peygamber!] Sen bütün bunlara göğüs gerip sabredenleri [cennetle] müjdele. O sabırlı kullar başlarına bir musibet [ölüm] gelince, “Biz zaten bu dünyada Allah’a kulluk için varız. Elbette O’na döneceğiz.” derler. İşte rableri onlara her türlü desteği verecek, şefkat ve merhamet gösterecektir. İki cihanda bahtiyar olacaklar da elbet onlardır.⁴⁶ ayetlerinde açıklanan durumun bir örneğini oluşturmaktadır.

Herhangi bir dine, davaya inanıp bağlandığını iddia edenlerin gerçek duruşları zor zamanlarda gösterdikleri tavırlarda, kurdukları ittifaklarda ortaya çıkmaktadır. Uhud savaşında Müslümanların yenilmeleri üzerine bazı rivayetlere göre Abdullah b. Ubey ve ashabı, bazı rivayetlere göre de diğer bir kısım Müslümanlar Hz. Peygamberin düşmanlarına karşı mücadeleyi kaybetmesinden korktukları için kendilerini emniyet altına almak amacıyla Yahudî ve Hıristiyanlarla yakın ilişkiler kurmayı, onları velî edinmeyi istemişler, hatta Yahudileşmeyi, Hıristiyanlaşmayı dahi düşünenler olmuştur.⁴⁷ Onların bu tavırları iman iddialarıyla, Allah ve Rasulünü velî edinmeleriyle bağdaşmamakta; İslam toplumunun moralini olumsuz etkilemekte ve birliğini tehdit etmekteydi.

Yaşananlar ayette “Ey Peygamber!] Görüyorsun ki kalplerinde hastalık bulunan kimseler, “[Muhammed düşmanlarına yenildiği takdirde] çok kötü bir duruma düşeriz. Bu yüzden biz şimdiden tedbirimizi alalım.” düşüncesiyle gidip düşmanla işbirliği yapmak için adeta koşuşturuyorlar. Oysa Allah müminlere yakın bir zamanda zafer nasip edecek veya kendi katından [kendi planının bir tezahürü olarak] başka bir muvaffakiyet lütfedecektir. İşte o zaman bu kalbinde hastalık bulunanlar içlerinde gizledikleri şüphe ve nifaktan dolayı çok pişman olacaklar.⁴⁸ şeklinde açıklanmaktadır.

54. ayette Müslümanlara “Ey iman edenler sizden kim irtidat ederse” uyarısı yapılmaktadır. Bu ifade ile Yahudi ve Hıristiyanlarla velayet ilişkisinde bulunan münafıklara, iman zafiyeti olanlara bu durumlarının sürekliliğinin irtidata sebep olacağına işaretle “Kendi durumunuza dikkat edin İslam’ın size ihtiyacı yok, sizin yerinize imanda sabitkadem olanlar gelir, yaratılır” mesajı verilmektedir.⁴⁹ 51-57. ayetlerde kalbinde hastalık olanların tavırları eleştirilmekle birlikte hak üzere sabit kalan Müslümanlara “Allah, Yahudi ve Hıristiyanlarla velayet/ittifak işbirliğine girenlerden sizi temizliyor, bu durumu doğru anlayın, bundan olumsuz etkilenmeyin; Allah’ı, Rasulünü ve Müslümanları velî/taftar edinenler Allah’ın taraftarlarıdır ve mutlaka üstün gelecek olanlar da onlarıdır” buyrulmaktaydı.

⁴⁶ Bakara, 2/155-157.

⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VIII, 510-512; Zemaşşerî, *Keşşâf*, I, 676, 677; Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, VIII, 48,49; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, VI, 119, 120; İbn Âşur, *et-Tahrîr*, VI, 231, 232.

⁴⁸ Maide, 5/52.

⁴⁹ İbn Âşur, *et-Tahrîr*, VI, 235.

Rivayetlerde kalbinde hastalık olanlar olarak nitelendirilenlerin içinde münafıkların lideri Abdullah b. Ubey ve arkadaşlarının yanı sıra bazı mü'minlerin olduğu nakledilmektedir. Bu durum bazı mü'minlerin münafıkların etkisinde kaldıklarını, onlarla aynı tavrı geliştirdiklerini, yaptıklarının irtidada eşdeğer denecek derecede yanlış olduğunu ortaya koymakta, sonuçta onların da münafıklaştığını açıklamaktadır.

Mekkeli müşrikler, müttefikleri olan diğer Arap kabileleri, Gatafanlılar ve Yahudilerden olan düşman ordusu Müslümanları kesin olarak yenmek, İslam'ın varlığına son vermek için Medine önlerine gelmişlerdi. On bin kişilik düşman ordusunun karşısında üç bin kişiden oluşan İslam ordusu bulunmaktaydı. Müslümanlar da şehri savunmak için hendek kazmışlar ve tedbirler almışlardı.⁵⁰ Ancak güçler arasında açık bir fark olduğu için Müslümanlar adamakıllı sınıanmışlar ve derinden sarsılmışlardı. "İşte O zaman, münafıklar ile kalplerinde hastalık bulunanlar, "Allah ve elçisinin bize verdikleri zafer sözü meğer yalan ve aldatmacaymış!" diyorlardı.⁵¹ Bu kişilerin durumları Ahzab, 33/9-20. ayetlerde anlatılmaktadır.

Bu ayetteki kalbi hastalıklı olanlardan kast edilenler imanda şüphesi bulunanlar ve Allah'a itikatlarında zayıflık bulunanlardır. "Allah ve elçisinin bize verdikleri zafer sözü meğer yalan ve aldatmacaymış!" diyen kişi bir rivayete göre Muattib b. Kuşeyr'dir. Bu şahıs "Muhammed bize İran ve Bizans'ı fethedeğimizi söylüyor; ancak biz korkudan tuvalete bile gidemiyoruz " demekteydi.⁵² Diğer bir rivayet göre bunlar Tu'me b. Ubeyrik ve Muattib b. Kuşeyr'in de içinde bulunduğu yaklaşık 70 kişilik bir gruptu.⁵³

Münafıklar ve kalbinde hastalık bulunanlar tanımlamaları, münafıklar yani kalbinde hastalık bulunanlar anlamında bir bütün olarak münafıkları anlatıyor olmakla birlikte; münafık tanımlaması bilinçli olarak nifak ehli olanlar, marazlılar hakikat konusunda şüphe de olanlar da olabilir.⁵⁴ Ancak kalbinde hastalık bulunanların iman ve küfür arasında karar-sız kalmış olup Hendek savaşında nifakları sabitleşenler⁵⁵ ihtimali daha güçlü görünmektedir. 19. ayette "Bu eleştirilenlerin (münafıklar ve kalbinde hastalık bulunanların) yüreklerini düşman ve savaşta can verme korkusu sardığında onların tıpkı üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimsenin bakışları gibi gözleri belermiş bir hâlde sana bakıp durduklarına tanık olursun" buyrulmaktadır. Bu ifade ile Muhammed, 47/20. ayetteki "Fakat savaş konusunda açık ve kesin hükümler içeren bir sure indirilince, kalplerinde hastalık bulunanların -tıpkı

⁵⁰ İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdül-Hâfız Şelebî, Turâsu'l-İslâmî, trs. II, 214-216

⁵¹ Ahzab, 33/12.

⁵² Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 38, 39; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II, 228; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 535.

⁵³ Kurtübî, *el-Câmi' li Ahkâm'il-Kur'an*, XVII, 96.

⁵⁴ Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, VIII, 362.

⁵⁵ İbn Âşur, *et-Tahrîr*, XXI, 284.

üzerine ölüm baygınlığı düşmüş kimsenin bakışı gibi- sana baktıklarını görürsün” ifadeleri aynı tavrı ve aynı kişileri yani münafıkları ve onların etkisinde kalan, onlarla ortak hareket eden kalbinde hastalık olanları anlatmaktadır. Muhammed suresi 31. ayette imanlarına yaraşır şekilde davranan Müslümanlara moral verici hitapta bulunulduğu gibi bu surenin 21-24. ayetlerinde iman ve amellerinde sorun olmayan Müslümanlar övülmüş ve cennetle müjdelenmişlerdir.

Mâide, Muhammed ve Ahzab surelerinde İslam üzere sabitkadem kalan Müslümanlara övücü, müjdeleyici hitaplarda bulunulması münafık ve marazlıların söz ve davranışlarının Müslümanları bir şekilde etkilediğini veya etkileme potansiyelinin bulunduğunu göstermektedir. Ayetlerdeki açıklamalarla olan veya olması muhtemel olan yanlış anlamlar, moral bozuklukları kontrol altına alınmıştır.

Ahlaken Olgunlaşmamış Mü'minler

Ahzab, 33/28-35. ayetlerde Hz. Peygamberin eşlerine yönelik uyarı, emir, yasak ve tavsiyelerin anlatıldığı bağlamda onlara hitaben “Ey Peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın konumunda değilsiniz. Peygamber hanımına yakışır bir tutum içinde olmak isterseniz, yabancı erkeklere karşı edalı bir üslupla konuşmayın. Aksi halde, kalbinde hastalık olan kişiler yanlış ümide kapılabilirler. Bu yüzden, her zaman sade/doğal bir tarzda konuşun”⁵⁶ buyrulmaktadır. Bu ayetteki marazdan kast edilen ahlaksızlık, arsızlık, utanmazlık ve zinadır.⁵⁷ Kalbinde hastalık bulunanların münafıklar olduğuna dair yorumlar yapılmakla birlikte bağlamdan anlaşılan imanlarında zayıflık bulunan, İslam ahlakının henüz yerleşmediği, ahlaksız, zina düşkünü olan kadınlara kur yapan, aşk şiirleri yazan kişiler olduğudur.⁵⁸

Medine’de farklı yollarla huzuru bozanların durumu anlatılırken “[Ey Peygamber!] Münafıklar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve Medine’de asılsız haberler yayarak huzursuzluk çıkaranlar, bu fesatçılıklarına son vermezlerse andolsun ki biz de seni onların üzerine göndeririz ve bu durumda onlar seninle aynı şehirde daha fazla kalamazlar.”⁵⁹ buyrulmaktadır. Ayetteki marazdan kasıt ahlaksızlık, arsızlık ve zinadır.⁶⁰ Bu kişilerin münafıkların bir kısmı olma ihtimali bulunmakla birlikte asıl kast edilenler imanı zayıf olan, zinaya

---

⁵⁶ Ahzab, 33/32.

⁵⁷ Mukâtil, Ebu’l-Hasen b. Süleyman, *el-Vucuh ve’n-Nezâir*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, I. Baskı, Beyrut, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2008, s. 18; Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 232.

⁵⁸ Mukâtil, *Tefsîr*, III, 45; Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XIX, 95; Kurtûbî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, XVII, 137, 138; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 545; Mevdudî, *Tefhimu’l-Kur’an*, çev. Kayanî, Muhammed Han ve diğerleri, II. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991, IV, 462; İbn Âşur, *et-Tahrîr*, XXII, 9.

⁵⁹ Ahzab, 33/60.

⁶⁰ Mukâtil, *el-Vucuh ve’n-Nezâir*, s. 18.

düşkün ve günah işlemeyi sevenlerdir. Bunlar cariyeleri takip edip onları rahatsız etmekteydiler. 32. ayette kast edilenler de bunlardır.⁶¹ Bu ayette kalbinde hastalık bulunanlardan kastedilenler zinakâr olanlardır. Münafıklar kâfirlerle ittifak kurarlarken bunlar, kâfirlerle böyle bir ilişki içine girmeyen, kâfir ve münafık arasında bir konumda olanlardır.⁶² Bunların Ashab-ı suffa'nın bekar olanları olduğu da nakledilmektedir. Aynı şekilde bu kişilerin fitne haberlerini yaymayı seven -ifk hadisesinde olduğu gibi- Müslümanlar olduğu da söylenmiştir. Bunlar ayette geçtiği şekilde tehdit edildikten sonra yaptıklarına son vermişlerdir.⁶³

Bu iki ayet Müslümanlar arasında iman ve ahlak açısından olgunlaşmayan, mü'min şahsiyetini tam olarak kuşanamamış olanların varlığını açıklamaktadır. Bu durum Asr-ı Saadette iman eden her kişinin cennetlik olacak derecede olgunlaştığına dair genel algıyla örtüşmemektedir. Her toplumda, inanç grubunda gerçek anlamda iman edip gereğince amel edenler bulunduğu gibi, iman, ibadet ve şahsiyet açılarından yeterince olgunlaşmayan, eksiklikleri bulunanların olduğu da inkâr edilemez bir gerçektir. Sahabe toplumu da genel itibarıyla Hz. Peygamberin eğitiminden geçseler de doğal olarak hepsi onunla aynı derecede, yoğunlukta muhatap olup, İslamî eğitimden geç(e)medikleri için İslam'ı yaşamada da birbirlerinden farklıydılar.

Nur, 24/3. ayette "Zinakâr erkek ancak kendisi gibi zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir. Zinakâr kadın da ancak zinakâr veya müşrik bir erkekle evlenir. Bu tür bir evlilik müminlere haram kılınmıştır." buyrulmaktadır. Bu ayetin Medine bazı fakir Müslümanların Hz. Peygamber'e gelerek "Medine'de ekmek az bulunuyor, fiyatlar da yüksek olduğu için biz sıkıntı içinde kaldık. Zengin zinakâr cariyeler var onlarla evlenmemize izin ver. Zenginleştığımız zaman onları boşar, Müslüman kadınlarla evleniriz" demeleri üzerine nazil olduğu nakledilmektedir.⁶⁴ Zinakâr cariyelerle evlenmek isteyenlerin Ashab-ı suffa'dan oldukları da nakledilmektedir.⁶⁵ Bu ayetle ilgili nakledilen bilgiler de Ahzab, 33/60. ayetten kast edilenlerin bazı Müslümanlar olduğu şeklindeki görüşü güçlendirmektedir.

Hız. Peygamber'i gören her müslüman sahabîdir; ama ashâb-ı Nebî değildir. Ashab olmakla Ashâb-ı Nebî olmak arasında çok önemli farklar vardır.⁶⁶ Bir kişi iman ettikten sonra Hz. Peygamber'i gördüğünde sahabî olmakla birlikte; ashab-ı nebî olmak için onunla

⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, III, 55; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 38; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 183-187; Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, VIII, 380; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 233, 234; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 570.

⁶² Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, VIII, 380.

⁶³ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 234-236.

⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, II, 409; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 149-161; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 215.

⁶⁵ Bkz. Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XXV, 117.

⁶⁶ Yıldırım, Muhammed Emin, *Sahâbeyi Nasıl Anlamalıyız*, İstanbul, 2013, s. 48.

uzun süre beraber/hemhâl olmak, eğitiminden geçerek İslam'ı anlamak ve Allah için gerekli fedakârlıkları yapmak gerekmektedir.

Medine'de muhacir, ensar ile onlara tabi olan samimiyet ve fedakârlıkla İslam'ı yaşamaya çalışan Müslümanlar olduğu gibi İslam'a içten bağlı oldukları halde iyi ve kötü işleri birbirine karıştıranlar da vardı. Bunların dışında durumları çoğunluk tarafından bilinmeyen hareket ve sözlerinde çelişki bulunan ancak kendilerinin samimi bir şekilde davrandıkları imajını vermeye çalışan bir grup da vardı. Bunların durumlarından Hz. Peygamber habersiz değildi. Hz. Peygamber onlar hakkında kötülükten çok iyilik düşünüyor ya da onlarla çekişmeli bir hale girmek istemiyordu. Çünkü onlardan bir zarar, saldırı ya da büyük bir zorluk görmüyordu.⁶⁷

Sahabenin içinde Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Abdurrahman b. Avf gibi Mekke'de iman eden, müşriklerin tüm baskı ve işkencelerine göğüs geren, Allah yolunda malını, mülkünü bırakarak hicret eden, tüm savaşlara katılanlar bulunduğu gibi; Medine'de Evs ve Hazrec'in ileri gelenleri iman ettiği için inananlar, Mekke'nin fethinden sonra İslam'ı kabul edenler de bulunmaktaydı. Bunların İslam'a bağlılık dereceleri doğal olarak aynı değildi.⁶⁸

"Gerek iman ve itaatte en önde olan Muhacir ve Ensar'dan gerekse ihlas ve samimiyetle onların izinden giden diğer müminlerden Allah razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara içinde derelerin aktığı cennetler hazırlamıştır. Onlar bu cennetler-

⁶⁷ Derveze, *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III, 36, 37. Sahabenin tanımlanması ve sınıflandırılmasıyla ilgili olarak bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara, 2000, s. 1-14; Yıldırım, *Sahâbeyi Nasıl Anlamalıyız*, 23-53; 107-125; Demirel, Harun Reşit, "Muhaddisler ve Fıkıh Uşûl-cüleri arasında Sahabe Tanımı Tartışması," *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe –Sahabe Kimliği ve Algısı-*, İstanbul, 2013, s. 449-469.

⁶⁸ İnfak konusunda gereken hassasiyeti göstermeyen bazı sahabilerle ilgili olarak nazil olan şu ayetlerden bu durumu açıklamaktadır.

"Allah'a ve elçisine yürekte inanıp güvenin. Allah'ın size emanet edip tasarruf yetkisi verdiği maldan-mülkten O'nun yolunda harcayın. [Bilin ki] sizden iman edip malından mülkünden Allah yolunda harcayanlara büyük bir mükâfat vardır. Peygamber sizi rabbinize inanıp güvenmeniz için çağırıp durduğu halde, size ne oluyor da Allah'a inanıp güvenmiyorsunuz?! Oysa rabbiniz sizden ezelde söz aldığı anda hepimiz iman etmiştiniz. Eğer Allah'a inanıp güvenirseniz, bundan kazançlı çıkarsınız. Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e açık-seçik ayetler indiren O'dur. Çünkü Allah size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir. Göklerin ve yerin ezeli-ebedî mirasçısı Allah olduğu halde, siz ne diye malınızdan mülkünüzdü O'nun yolunda harcamıyorsunuz?! [Bilin ki] sizden Mekke'nin fethinden önce Allah yolunda mallarından harcayan ve savaşanlar diğerleriyle eşit değildir. Bu kimseler, [zor zamanlarda mallarını ve canlarını ortaya koydukları için] fetihten sonra harcama yapan ve savaşanlardan daha üstün bir dereceye sahiptirler. Bununla birlikte, Allah hepsine cennet vaat etmiştir. [Unutmayın ki] Allah yapıp ettiğiniz her şeyden haberdardır. Kim gönül rızasıyla malından mülkünden Allah yolunda harcarsa, Allah da bunun mükâfatını fazlasıyla verir. Nitekim böyleleri için ahirette büyük bir mükâfat vardır." (Hadid, 57/7-11.)

de temelli kalacaklardır. İşte büyük bahtiyarlık budur!⁶⁹ ve "Göklerin ve yerin ezeli-ebedi mirasçısı Allah olduğu halde, siz ne diye malınızdan mülkünüzden O'nun yolunda harcamıyorsunuz?! [Bilin ki] sizden Mekke'nin fethinden önce Allah yolunda mallarından harca-yan ve savaşanlar diğerleriyle eşit değildir. Bu kimseler, [zor zamanlarda mallarını ve canlarını ortaya koydukları için] fetihten sonra harcama yapan ve savaşanlardan daha üstün bir dereceye sahiptirler. Bununla birlikte, Allah hepsine cennet vaat etmiştir. [Unut-mayın ki] Allah yapıp ettiğiniz her şeyden haberdardır." ⁷⁰ ayetlerinde de İslam'ı yaşama konusunda sahâbîler arasındaki farklılığa değinilmektedir.

Allah ve Rasulünün Hakemliğini Kabul Etmek İstemeyenler

Nur suresi, 24/47-52. ayetlerde inandıklarını iddia eden kişilerin aralarında oluşan sorunlarda Allah ve Rasulünün hükmüne tâbi olmalarının gerektiği anlatılırken 50. ayette bu tavrı göstermeyenlerle ilgili olarak "Ne o, yoksa onların kalplerinde hastalık mı var?! Yoksa senin peygamberliğinden şüphe mi ediyorlar? Yahut da Allah'ın ve elçisinin kendile-rine haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar?! Gerçek şu ki onlar zalimlerin ta kendileridir." buyrulmakta; 51 ve 52. ayetler de ise imanlarının gerektirdiği şekilde davrananlar "Oysa gerçek müminler, aralarında Allah'ın kitabına göre hüküm vermesi için Peygamber'in huzu-runu çağrıldıklarında, "Hay hay! Baş üstüne!" derler. Umduklarına kavuşup korktuklarından emin olacak kimseler işte onlardır. Kim Allah'a ve elçisine itaat eder, Allah'ın emirlerine itaatsizlikten korkar ve O'na saygıda kusur etmekten sakınırsa, [bilsin ki] işte ancak böylele-ri mutluluk ve bahtiyarlığa erişecektir." şeklinde övülmektedir.

Bu eleştirel ayetlerin muhatapları kendileriyle ilgili davalarda işlerine geldiğinde Allah ve Rasulünün hükmüne itaat eden, işlerine, menfaatlerine uygun olmadığında Allah ve Rasulünün hükmünden yüz çeviren münafıklardır.⁷¹

Bir rivayete göre münafıklardan Bişr ile bir Yahudi arasında arazi konusunda anlaşmazlık bulunmaktaydı. Yahudi şahıs sorunun çözümü için Hz. Peygamber'e, münafık ise Ka'b b. Eşref'e başvurmak istemesi üzerine bu ayet nazil olmuştur. Diğer rivayet göre ise Hz. Ali ile Muğira b. Vâil arasında su ve arazi ile ilgili anlaşmazlık vardı. Sorunun çö-zümüyle ilgili olarak Hz. Peygambere başvurmayla ilgili olarak Muğira'nın, "Hz. Peygamber bana kızar, onun hükmüne güvenmiyorum" demesi üzerine ilgili ayet inzal edilmiştir.

Bu ayetteki kalbinde hastalık olanlar Hz. Peygamberin nübüvvetinden şüphe du-yanlar, Hz. Peygamberin hükmünde haksızlığa uğrayacağını düşünenler⁷² veya münafık-lardır.⁷³

⁶⁹ Tevbe, 9/100.

⁷⁰ Hadid, 57/10.

⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 341-343.

İki tip münafık bulunmaktadır. Birincisi; nifakta karar kılanlar, diğerleri ise; imanları tam sabitlenmediği için Hz. Peygamberin hükmüne rıza göstermeyerek münafıklaşanlardır.⁷⁴

Ayetlerin nüzul sebebi olarak aktarılan Bişr ile Yahudi arasındaki olayda adı geçen Ka'b b. Eşref hicretin yirminci ayında öldürüldüğü, bu ayetler ise daha sonraki dönemlerde nazil olduğu için bu rivayet doğru olamaz. Olayın Hz. Osman ile Hz. Ali arasında geçtiği; Hz. Osman'ın Hz. Peygamberin amcasının oğlu lehine karar vermesinden korktuğu için ona müracaat etmek istemediğini anlatan rivayet ise Şiilerin uydurmasıdır.

Burada bir grup Müslüman eleştirilmektedir. Bu Müslümanlar iman ve kulluğu sırf Allah'a has kılma ile bağdaşmayan davranışlar içine girmişlerdi. Bu ayetlerde asıl vurgu Müslümanların Hz. Peygambere her konuda itaat etmelerini sağlamak, Hz. Peygamberin hukuksal ve siyasal otoritesini pekiştirmektir. Eleştirilen kişilerin derdi sadece kendi menfaatleridir. İhlâslı görünürler ama kalpleri ihlâstan yana boştur. Menfaatleri icap ettirdiği zaman söylemlerini yalanlayan tavırlardan kaçınmazlar.⁷⁵

Bir kişinin burada eleştirilen davranışı yapması için yalnızca üç neden bulunabilir. Birincisi; kişi aslında inanmadığı halde, İslam toplumunun mensubu olmanın avantajlarından yararlanabilmek için müslümanmış gibi görünür. İkincisi; belki inanmış olmakla birlikte, hâlâ nübüvvet, ahiret ve hatta Allah'ın varlığı konusunda şüpheler taşımaktadır. Üçüncüsü ise; belki bir mümin olmakla birlikte, Allah ve Resulü'nde zulüm ve haksızlık hissetmekte ve bunların hükümlerini şu veya bu şekilde kendi aleyhinde bulmaktadır.⁷⁶

Konuyla ilgili pasaj "Öyle kimseler var ki, 'Biz Allah'a ve elçisine inanıp itaat ettik.' derler" şeklinde başlamakta ve iki defa bu insanlardan özel bir grup "ferik" istisna edilmektedir. Bunlar mü'min olmamakla, kalpleri hastalıklı olmak, şüphe içinde kalmak, Allah ve Rasulünün adaletle hükmetmemesinden korkmak ve zalim olmakla nitelendirilmektedirler. 51 ve 52. Ayetlerde ise gerçek mü'minlerin itaatkâr tavırları anlatılarak onların bahtiyarlığa erişecekleri anlatılmaktadır.

Ayetlerde özel bir gruptan bahsedilmesi ve eleştirilerin oldukça sert olması bu kişilerin basit seviyede iman konusunda şüphe içinde kalmadıklarını, nifak konusunda ısrarcı olduklarını, devamlı sorun oluşturduklarını ve toplum içinde bir şekilde tanındıklarını göstermektedir. Bunlara "Siz her ne kadar iman iddiasında bulunuyor olsanız da aslında Müs-

⁷² Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 253.

⁷³ Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, XV, 315-317.

⁷⁴ İbn Âşur, *et-Tahrîr*, XVIII, 268-273.

⁷⁵ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VI, 359-362.

⁷⁶ Mevdûdî, *Tefhîm*, III, 555.

lûman değilsiniz. Asıl Müslüman olanlar Allah ve Rasulüne itaat edenler ve görevlerini yerine getirenlerdir" mesajı verilmekteydi.

Kur'an-ı Kerim'de münafıklara yönelik her türlü eleştiri yapılmasına rağmen onların sonuçta ismen de olsa İslam dairesi içinde değerlendirilmeleri, ilgili ayetlerin muhataplarının şüphe ve nifak derecelerini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Tevbe suresinde on sınıf münafıktan bahsedildiğine⁷⁷ dair olan görüşü de dikkate aldığımızda münafıkların kimliğini, tavırlarını ve ne derece münafık olup olmadıklarını belirlemenin ne kadar zor bir durum olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kur'an'ı anlamak isteyenlerin zihinlerinde mü'min, münafık, kâfir, müşrik gibi kavramların genel geçer anlamları bulunmaktadır. Bu kavramlardan herhangi biri bir ayette geçtiğinde sanki bütün mü'minler, münafıklar veya kâfirler o ayetin muhatabıymış gibi anlaşılmakta; bunların iman, nifak ve inkâr derecelerinin aynı olduğu, hepsinin bir bütün olarak ayette anlatılan sevabı veya günahı işledikleri, övgü veya eleştiriye hak ettikleri gibi bir anlayış oluşmaktadır.

Hâlbuki ayetler, sebab-i nüzul rivayetleri ve nüzul ortamı dikkate alarak okunduğunda asıl anlamın hiç de düşünülmediği gibi olmadığı kesin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Rivayetler ve ilgili ayetler dikkatli bir şekilde okunup değerlendirdiğinde Müslümanların, kâfirlerin, münafıkların, Ehl-i kitab'ın kendi aralarında tek tip olmadıkları, her bir grubun kendi içinde farklı derecelerinin olduğu anlaşılmaktadır.

"Kalbinde hastalık bulunanlar" ifadesi de bu genellemeci anlayıştan dolayı özellikle günümüz Müslümanları tarafından yanlış bir şekilde münafıklar ve münafıklıkla özdeş olarak anlaşılmaktadır.

"Kalbinde hastalık bulunanlar" olarak tavsif edilen kişilerle ilgili ayetleri tefsir ve siyer kaynaklarındaki bilgiler ışığında değerlendirdiğimizde bu ifadenin farklı tipolojileri anlattığı ortaya çıkmaktadır.

1. Mekkî surelerden olan Müddessir, 74/31. ve Hacc, 22/53. ayetlerde Mekke'de iman ile inkâr arasında bocalayan, kararsız durumda olanlar

2. Enfal, 8/49. ayette iman iddiasında bulunduğu halde dünyevî çıkarlarından dolayı hicret etmeyen, müşriklerle Bedir savaşına katılanlar

3. Bakara, 2/10. ayette Yahudilerden münafıklık yapanlar ile nifak hareketini yönlendiren Abdullah b. Ubey ve çevresi

⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 184.

4. Tevbe, 9/125. ve Nur, 24/50. ayetlerde nifakı hayat tarzı edinen bilinçli münafıklar

5. Muhammed, 47/21. ve 29. ayetlerde münafıklar ve önceleri kararsızken sonradan münafıklaşanlar

6. Ahzab, 33/32. ve 60. ayetlerde ahlaken olgunlaşmamış, zinaya düşkün mü'minler

7. Mâide, 5/52. ve Ahzab, 33/12. ayetlerde zor zamanlarda Müslümanların genelini emniyetini, huzurunu değil de kendilerini düşündükleri için yanlış tavır ve söylem geliştiren, münafıkların etkisinde kalan, münafıklığa yakın bir durumda olan mü'minler anlamlarında kullanılmaktadır.

Yukarıdaki ayetlerden üçünde⁷⁸ “münafıklar ve kalbinde hastalık bulunanlar”; bir ayette⁷⁹ “kâfirler ve kalbinde hastalık bulunanlar”, diğer bir ayette ise⁸⁰ “kalbi katılaşımlar ve kalbinde hastalık bulunanlar” ifadesi bulunmaktadır. Bu durum Mekke ve Medine’de münafıkların, kâfirlerin ve kalbi katılaşımların etkisinde kalan insanların, iman iddiasında bulunanların varlığını göstermektedir.

Ayetlerin üçünde⁸¹ “münafıklar ve kalbinde hastalık bulunanlar” şeklinde iki farklı sınıftan bahsedilmesini Derveze (v. 1984) “Bu ayetlerdeki eleştirilerin farklı dozajlarda olması nifak hareketinin iki gruptan ya da iki kısımdan oluştuğunu göstermektedir. Bunlardan biri, tümüyle inançsızdı, düşmandı ve var güçleriyle Müslümanlara karşı tuzak peşin-deydiler. Diğerisi ise, zayıf irade sahibiydi, hasta kalpliydi, çıkarını hangi tarafta görürse o tarafa yamanmakta; kendini tehlikeli, sakıncalı, problemlili bir konuma getirmek istememekteydi. Allah’a ve Rasulüne tam bir bağlılık göstermede kuşkulu hareket ediyordu. Bazı zamanlar birinci grubun ağına düşer, onunla bütünleşir ve onunla birlikte hareket ederdi.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da, Kur’an’ın sert eleştirilerinin, onları küfür ve nifakla nitelendirmesinin, onlara tepki gösterilmesi ve kendileriyle mücadele yapılmasını emretmesinin birinci kesimi kapsadığı gibi ikinci kesimi de kapsadığıdır. Bunları tek bir topluluk olarak değerlendirmek de mümkündür. Kur’an-ı Kerim’e göre Müslümanlarla her konuda ortak hareket etmemek, onlarla dayanışma içine girmemek, bu konuda kusur göstermek, şüphe içinde kalmak, onlarla alay etmek, herhangi bir komploda düşmanlarla bütünleşmek ister akrabalık isterse menfaatten kaynaklı nifaktır. Bu iki grup katılık ve ölçsüzlük yönünden ya da birinin diğerine göre daha yumuşak, ölçülü olması

---

⁷⁸ Bkz. Enfal, 8/49; Ahzab, 33/12, 60.

⁷⁹ Müddessir, 74/31.

⁸⁰ Hacc, 22/53.

⁸¹ Bkz. Enfal, 8/49; Ahzab, 33/12, 60.

açısından farklılık gösterse de durum değişmez."⁸² şeklinde yorumlamaktadır. Ancak konuyla ilgili rivayetler, sahabenin İslam'ı yaşamadaki farklı dereceleri, özellikle Ensar'ın Yahudi ve münafıklarla eskiden beri devam eden akrabalık, ticarî ve siyasî ilişkileri, kabile reislerinin Müslüman olmalarıyla kitle halinde Müslümanlaşmaları dikkate alındığında bu yorumun eksik kaldığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Medenî surelerdeki ayetlerin muhatapları içinde Muhacirlerden birilerinin bulunduğu dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Çünkü Mekke'de iman konusunda gereken tavrı gösteremeyenler/marazlılar Hac ve Müddessir surelerinde anlatılan olaylarla ve hicret etmemekle imtihanı kaybetmişlerdi. Muhacirler Mekke'de karşılaştıkları her türlü sıkıntıya sabrederek, hicreti göze alarak; Medine'de ise savaşlarda ve diğer zor zamanlarda fedakarlıklarda bulunarak, iman üzere sabitkadem kalarak kalitelerini ispat etmişlerdi.

Medine'de bulunan Evs ve Hazrec kabilelerinin geneli Mus'ab b. Umeyr'in davet çalışmaları sonucunda, kabile başkanlarının ve ileri gelenlerinin iman etmesiyle kısa zamanda Müslümanlaşmıştı. Bu nüfus içerisinde İslam'ı anlayarak kabul edenler, özümseyenler ve uygulayanlar olduğu gibi kitle psikolojisiyle hareket edenler de bulunmaktaydı. Mekke'deki Müslümanlar yaşadıkları zorluklarla sınanmışlar, hastalıklı olanlar dökülmüştü. Ancak Medine'li Müslümanlar süreç içinde yeni sınanmaktaydılar. Farklı konularda yaşanan zorluklar ve imtihan alanlarıyla Müslüman nüfus içinde bulunmakla birlikte imanı ve şahsiyeti olgunlaşmamış olanlar, zaafı bulunanlar "kalbi hastalıklı olanlar" olarak kendilerini belli etmekteydiler. Bu kişiler nifak hareketini bilinçli olarak başlatan Abdullah b. Ubey ve ekibinin, münafıkça davranan Yahudilerin etkisinde kalmaktaydılar. Bu kişiler arasında eskiden beri süre gelen siyasî ve ticarî ilişkiler, dostluk ve akrabalık bağları bulunmakta ve ortak menfaatler söz konusu olduğunda kolaylıkla bir araya gelmekte, birbirlerini etkilemekteydiler.

Bilinçli münafıkları anlatan birkaç ayeti istisna ederek konuyla ilgili ayetlerde "münafıklar" kavramının yerine "kalbinde hastalık bulunanlar" tanımlanmasının kullanılmasını değerlendirdiğimizde Müslüman şahsiyeti henüz olgunlaşmamış olanlara "Ahlakınıza, ittifak ilişkilerinize, tavırlarınıza dikkat edin, çeki düzen verin, kalbinizde, söz ve davranışlarınızda hastalık/sorun var. Şu anki durumunuz Müslümanlardan ziyade münafıkların, kâfirlerin haline benziyor. Eğer kendinizi toparlamazsanız bu durumunuz münafıklaşmaya ve dinden çıkmaya kadar gidebilir" mesajının verildiğini anlayabiliriz. Ayrıca bu kişilerin durumu "Dört huy vardır ki bunlar kimde bulunursa, o kişi tam münafık olur. Bir kişide bu huylardan biri bulunursa, o huydan vazgeçinceye kadar onda münafığın özelliklerinden biri var

⁸² Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, III, 77-79. Kur'an'da münafık kavramının halis münafıklar ve karasızlık içinde bocalayan, şahsiyeti olgunlaşmamış kişiler olmak üzere iki sınıf insan için kullanıldığını ilgili olarak bkz. Alper, Hülya, "Münafık", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 565.

demektir. O dört huya sahip kimse kendisine bir şey emanet edilince hıyanet eder, konuşunca yalan söyler, anlaşma yapınca sözünde durmaz düşmanlık yapınca aşırı gider.”⁸³ ve “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin.”⁸⁴ hadislerinde anlatılan durumla da örtüşmektedir.

Hem bilinçli münafıklar hem de onların etkisinde kalanlar zahiren, ismen de olsa sonuçta İslam toplumunun fertleri olarak kabul edilmekteydi. Bundan dolayı Müslümanlara yönelik uyarı ayetlerinin⁸⁵ muhatapları içerisinde yer aldıkları olmaktadır. Bu durum nifak hareketi, münafıkların dereceleri, münafıklaşma eğiliminde olanlar, Müslümanların bunlarla ilişkileri gibi konularda kesin ve genel ifadelerde bulunmanın ne kadar riskli bir durum olduğunu da açıklamaktadır. Aynı durum münafıklarla ilgili ayetlerin anlaşılmasının zorluğunu da ortaya koymaktadır.

Genel Müslüman nüfus içerisinde bazılarının kalbinin marazlı olması sadece sahabenin sorunu değildi. Hz. Musa kıssasına baktığımızda İsrailoğullarının içerisinde hastalıklı, sorunlu davranışların olduğunu görmekteyiz. İsrailoğullarından Mısır'dan çıktıkları zaman putlara tapan bir toplumla karşılaştıklarında Hz. Musa'dan putperestlerin tanrılarına benzer ilahlar edinmesini isteyenler⁸⁶; Sâmiri'nin yaptığı buzağı heykeline tapanlar⁸⁷; biz tek çeşit yiyeceğe daha fazla katlanamayız, Rabbin bize salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan gibi yiyecek versin diyenler⁸⁸; Cumartesi gününün kutsallığını çiğneyenler⁸⁹; şehre secde ederek/saygılı bir şekilde girmeleri ve bizi bağışla “hittatun” diyerek girmeleri emredildiği halde kendilerine emredilenlerin tersine işler yapanlar⁹⁰; sığır kurban etme emrine uymak istemeyenler⁹¹ ve Hz. Musa'ya “Sen gelmeden önce biz bu memlekette baskı, zulüm ve işkence altında yaşıyorduk. Şimdi sen geldin ama biz yine baskı ve zulüm altında yaşamaktayız. Senin gelişinle ne değişti ki?”⁹² diyenler İsrailoğullarının kalbi marazlıları olarak kabul edilebilir.

⁸³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul, 1992, “İman,” 24; Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. M. Fuad Abdulbakî, İstanbul, 1992, “İman,” 25; Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, “İman,” 20; Tirmîzî, *Sünen*, “İman,” 14.

⁸⁴ Tirmîzî, Zühd, 45. Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, Edeb, 16,

⁸⁵ Örneğin bkz. Maide, 5/ 51, 54 ve 57. ayetler

⁸⁶ A'raf, 7/138-141.

⁸⁷ A'raf, 7/148-152.

⁸⁸ Bakara, 2/61.

⁸⁹ Bakara, 2/65, 66; A'raf, 7/163-166.

⁹⁰ Bakara, 2/58, 59; A'raf, 7/161, 162.

⁹¹ Bakara, 2/67-71.

⁹² A'raf, 7/129.

Bütün bu bilgiler ayetlerdeki hitapların genellemeci bir tarzda anlaşılmasının yanlışlığı; ilk İslam toplumunun iman ve kişilik olarak birbirinden oldukça farklı kişilerden oluştuğunu bizlere açıklamaktadır. Tefsirlerde anlatılan bu tabloyu dikkate almadan nifak hareketine katılanların, sorunlu davrananların hepsinin aynı konumda olduğunu söylemenin yanlışlığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde ilk İslam toplumunu oluşturan sahabilerin de bir bütün halinde "Hepsi cennetlik olmayı hak eden, ahlaken olgun ve sahip oldukları her şeyi Allah yolunda feda etmeye hazır insanlardı" şeklindeki anlayışın da iyi niyetli fakat eksik bir yaklaşım olduğu da görülmektedir. Sahabeyi bir bütün olarak övmek, yüceltmek, neredeyse hatasız ve günahsız şekilde tavsif etmek onları yanlış anlamayı getirdiği gibi, daha sonraki tarihlerde yaşanan Müslümanlık tecrübelerinin çok kötü olduğu anlayışını da doğurmakta ve ölçsüz bir şekilde "biz Müslümanlardan adam olmaz" sözünü de söylettirebilmektedir.

Kaynaklar

- Alper, Hülya, "Nifak ya da İmanda Çatışma (Kur'an-ı Kerim Bağlamında Nifak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme)", *M.Ü. İ. F. D.*, S. 22 (2002/1), s. 5-24.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, II. Baskı, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- Demircan, Adnan, "Hz. Peygamberin Münafıklarla İlişkileri", *İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1995., s. 141-154.
- ....., *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar*, Esra Yayınları, Konya, 1996.
- Demirel, Harun Reşit, "Muhaddisler ve Fıkıh Usûlcüleri arasında Sahabe Tanımı Tartışması," *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe –Sahabe Kimliği ve Algısı-*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Derveze, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, çev. Komisyon, I. Baskı, İstanbul, Ekin Yayınları, 1998.
- ....., *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, III. Baskı, İstanbul, Ekin Yayınları, 1998.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah, *Meâni'l-Kur'an*, thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- Halebî, Ahmed b. Yûsuf b. Abdudâim es-Semin, *Umdetul Huffâz fî Tefsiri Eşrâfi'l-Elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir, *Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, Dâru't-Tunûsiyye, 1984.

- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman Ali, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, el-Mektebu'l-İslâmî, 1948.
- ....., *Nüzhetu'l-E'yuni'n-Nezâir fi İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerim Kâzım er-Râdî, II. Baskı, Beyrut, Müessesu'r-Risale, 1985.
- İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdu'l-Hâfız Şelebî, Turâsu'l-İslâmî, trs.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil, *Tefsîru Kur'ani'l-Azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed ve diğerleri, Müessesu Kurtuba, trs.
- İsfahânî, er-Râğıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Halil Aytânî, IV. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Kurtubî, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk., Abdullah b. Abdu'l-Hasen et-Türkî, I. Baskı, Beyrut, Müessesu'r-Risale, 2006.
- Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Kayanî, Muhammed Han ve diğerleri, II. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmad Ferid, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- ....., *el-Vucuh ve'n-Nezâir*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, I. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. M. Fuad Abdulbakî, İstanbul, 1992.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, trs.,
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerîm Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, I. Baskı, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2011.
- Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevra, *Sünen*, thk. İbrahim Atve Avd, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Yazır, Elmalılı Hamdî, *Hak Dini Kur'an Dili*, I. Baskı, İstanbul, Yenda Yayın-Dağıtım, 2000.
- Yıldırım, Muhammed Emin, *Sahâbeyi Nasıl Anlamalıyız?*, V. Baskı, İstanbul, Siyer Yayınları, 2013.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2008.

**Audiences of the Term “Those Who have Disease in Their Hearts”
in the Qur’an**

Citation / ©-Kilinçli, S. (2014). Audiences of the Term “Those Who have Disease in Their Hearts” in the Qur’an, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 14 (2), 63-87.

Abstract- *The time, place and audiences of the topics explained in the Qur’an are not generally expressed clearly. Audiences are referred as Mumin, Muttaqi, Muhsin, People of the Book, Kafir, Mushrik, Fasik, Mucrim, Zalim namely. If the audiences adressed are not identified correctly, many verses will be misunderstood or not be understood thoroughly. The term “fi qulubihim maradun”, meaning “those who have disease in their hearts”, which is used in different meanings like those who fluctuate in faith, those who can not dare to immigrate although they claim to be believer, those who have moral problems, those who are not willing to accept Allah and His Messenger as judge, munafiqs; but usually understood as munafiqs, is one that kind of terms. In this article, audiences of the corresponding term is clarified basen on the tafsir literature.*

Keywords: *Disease, nifaq, munafiq, sahaba, suspicion*